

ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ
імені Г.С. КОСТЮКА НАЦІОНАЛЬНОЇ АПН УКРАЇНИ

T. Maksimenko

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
Інституту психології імені Г.С. Костюка
Національної АПН України

ПРОБЛЕМИ ЗАГАЛЬНОЇ
ТА ПЕДАГОГІЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Том XVI, частина 1, 2

За редакцією академіка С.Д. Максименка

Київ - 2014

A large, stylized handwritten signature in black ink, located at the bottom of the page.

<i>Попович І.С.</i> Регулятивна функція соціальних очікувань особистості	165
<i>Работа Т.О., Царькова О.В.</i> Соціально-психологічні прояви девіантної поведінки	173
<i>Римарчук О.А.</i> Девіантна поведінка дітей та молоді під впливом ЗМІ	181
<i>Сердюк Л.З.</i> Психологічні чинники саморозвитку особистості в науковій спадщині Г.С. Костюка	188
<i>Сіткар В.І.</i> Особливості соціалізації сучасних дітей в контексті субкультури: соціокультурний досвід, гендерний та психологічний аспекти	195
<i>Скляр О.Г.</i> Розгортання життєвої перспективи особистості засобами сценарію підходу	205
<i>Слободяник В.І.</i> Психологічні аспекти прояву агресивності у поведінці курсантів вищих навчальних закладів ДСНСУ	213
<i>Фіделус А.</i> Еволюція ідентичності засуджених як основа їх соціальної реадaptaції	220
<i>Філоєнко Л.А.</i> Комплексність і системність як основа успішності процесу соціальної реадaptaції неповнолітніх до сучасного соціокультурного середовища	229
<i>Царьова К.С.</i> Образ як форма реагування на прояви агресивності в спілкуванні	236
<i>Шановал Л.С.</i> Психологічні особливості особистості, як фактор відповідності особи до служби в ОВС	244
<i>Якевич С.М.</i> Духовно орієнтовані чинники готовності фахівців освітньої галузі до роботи із соціально дезадаптованими підлітками	252

В.І. Слободяник

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОЯВУ АГРЕСИВНОСТІ У ПОВЕДІНЦІ КУРСАНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ДСНСУ

В статті висвітлено вивчення впливу психологічних факторів, як зовнішніх, так і внутрішніх, на формування агресивної поведінки особистості. Розглянуто, як розділяються види агресивності у респондентів з високим та низьким рівнем агресії. Виявлені психологічні характеристики особистості курсанта які формують відповідний рівень агресивності.

Ключові слова. агресивність, ауто агресивність, драгливість, рівень агресивності, респондент, курсант, конфлікт.

Постановка проблеми. Насильство і конфлікт відноситься до числа найбільш серйозних проблем, перед якими сьогодні стоїть людство. Сьогодні не можливо уявити собі таку газету, журнал або ж радіо або телебачення, де не було б жодного повідомлення про якийсь акт агресії або насильства. Саме тому потрібно зрозуміти першопричини агресивної поведінки, щоб розробити шляхи її профілактики.

У зв'язку з цим метою нашого дослідження стало поглиблене вивчення впливу психологічних факторів, як зовнішніх, так і внутрішніх, на формування агресивної поведінки особистості.

У довідковій літературі, "Slovníku psychoanalýzy" надається таке визначення цього поняття: «агресія - тенденція, яка проявляється у реальній поведінці, або у фантазіях, які мають на меті заподіяння шкоди, знищення, приниження іншої людини» [2]. Психологи зазвичай поділяють агресію на ворожу, інструментальну та експресивну. Ворожа агресія - спрямована на нанесення фізичної, психологічної, економічної, моральної шкоди іншому, коли вона може бути як засобом захисту, так і нападу. Під інструментальною агресією вважають такі дії, коли агресія здійснюється як засіб досягнення певної мети. Експресивна агресія - спонтанний вибух гніву, коли вона є засобом розрядки внутрішнього напруження. Визначають ще такий вид агресії, як аутоагресія, яка спрямована на себе у вигляді самознигувань, почуття провини, тривожності тощо. Виділяють різноманітні види агресивної поведінки: фізична агресія (застосування фізичної сили проти іншої особи); вербальна агресія (вираження негативного почуття через словесну форму); непрямі (використання, обхідним шляхом, направлених проти інших осіб шіток, жартів); негативізм (опозиційна форма поведінки); драгливість; підозрливість; образа (виявлення заздрості і ненависті до навколишніх, обумовлені почуттям гніву, незадоволення).

Об'єктом дослідження виступили курсанти п'ятого курсу Львівського державного університету безпеки життєдіяльності у загальній кількості 71 особа. У дослідженні ставилося наступне завдання: вивчити об'єктивні та суб'єктивні психологічні фактори, які формують рівень агресивності

особистості. Для вирішення вищезазначеного завдання використовували наступні методи дослідження: спостереження за поведінкою курсантів методика на визначення темпераменту Г. Айзенка [1, ст. 141], опитувальник акцентуації характеру К. Леонгарта [1, ст. 274], тест для діагностики форми агресивної поведінки А. Басса і А. Даркі [1, ст. 174], вимірювання рівня тривожності Тейлора [1, ст. 64], проєктивний тест "неіснуюча тварина" [1, ст. 110]; методи математичної статистики: кореляційний та факторний аналіз.

Рівень агресивності визначався за допомогою методики Басса - Даркі [1, ст. 174]. Дана методика визначає такі види агресії, як фізична, вербальна, непряма, негативізм, дратівливість, підозрілість, образа, аутоагресія. Згідно отриманих даних 51% (36 осіб) за вибіркою в цілому є з низькими показниками агресивності, а для 49%, (35 осіб) характерні високі показники агресивності.

Розглянемо, як розділяються види агресивності у респондентів з високим рівнем агресії. Найбільша кількість осіб 43% з (35 осіб), визначила у собі наявність вербальної агресії (вираження негативних почуттів через образне слово). Фізична агресивність, для якої характерно використання фізичної сили, відзначається у 42% осіб. Високі показники діагностовано і по непряму агресії, яка свідчить про використання агресії обхідним шляхом, шляхом образливих жартів, вибухів люті. Діагностовано - у 40% опитуваних. Негативізм, як опозиційна форма поведінки проти авторитету і керівництва, яка може бути або у вигляді пасивного супротиву, або активних дій, виявлений також у 43% респондентів. Дратівливість характерна для 6% опитуваних, підозрілість - для 11% опитуваних; образа, як прояв заздрості і ненависті для оточуючих - для 6% опитуваних.

Як бачимо, найбільші показники у респондентів високого рівня агресивності (43%) діагностуються за вербальною та фізичною агресіями, та негативізмом, при цьому часто у однієї особи відзначаються усі три види. Ці ж дані підтверджує і проєктивна методика "неіснуюча тварина", де у малюноків формі зображенні атрибутів агресивності. Таким чином, особистості з високим рівнем агресивності не лише можуть жорстко наказувати та відловити, а й застосовувати фізичну силу. Крім того, відзначається ще й значний опір авторитетам у формі негативізму. Це пояснюється тим, що часто агресивні люди є лідери по авторитарному типу і доволі погано підпорядковуються самі. Отже, високий рівень агресивності характеризується наступними складовими: вербальна агресія, фізична агресія та негативізм.

Зовсім окремо відзначається така риса як аутоагресивність, яка діагностована у 34% осіб. На малюнках у таких осіб спостерігається штриховка, яка характерна для агресивних проявів, та легкий нажим лінії, що свідчить про невпевненість у собі. Цікавим є той факт, що у таких осіб відзначається доволі часто вербальна та непряма агресія, що свідчить про здатність дати відсіч словами, проте майже відсутня фізична агресія.

Розглянемо, розподіл видів агресії у респондентів з низьким рівнем агресивності. Так, фізична агресивність характерна для 28% опитуваних. Осіб, з виявленням вербальної агресивності зафіксовано 33%, непряма агресія займає

позитивні межі - 6% респондентів. Негативізм, як опозиційна форма поведінки проти авторитета і керівництва, проявляється у - 42% осіб. Дратівливість та підозрливість виявлено у 6%, образа - 0% осіб, а аутоагресивні тенденції у - 8% опитуваних. Однакові показники 6% - діагностовано по непрямій агресії, агресивності та підозрливості.

Розглянемо основні відмінності у групах високого та низького рівня агресії. Найбільш значимі відмінності отримані по непрямій агресії: 6% у низького рівня, та 40% у високого. Це свідчить про те, що у осіб з низьким рівнем агресії майже відсутні використання пліток, образливих жартів, вибухів люті, тоді як непряма агресія зафіксована у кожного третього респондента групи високого рівня. Друга по значимості відмінність виявлена по показнику аутоагресивності (провина). Це свідчить, що наявність думок про емоційну відповідальність, почуття провини, також характерне для осіб з високим рівнем агресивності, проте ця агресивність спрямована на себе, а не на оточуючих.

Також суттєво відрізняється і показники фізичної агресії: на наявність схильності до застосування фізичної сили вказує кожний другий респондент високого рівня агресивності і кожний третій низького рівня агресивності. Це свідчить про те, що люди з низьким рівнем агресивності вміють краще керувати своїми емоціями.

Найбільші показники, які виявлені по високому рівню: фізична 43%, вербальна 43%, негативізм 43%, аутоагресивність 34%. Даний розподіл можна інтерпретувати таким чином: для високо агресивних осіб характерна триада, яка складається з вербальної, фізичної агресії та негативізму. Розподіл піків по низькому рівню показує, що найбільш значимі результати по респондентам низького рівня агресивності отримані по шкалі негативізм 42% осіб. Результати такі самі, як і по групі з високим рівнем агресивності, проте показники вербальної та фізичної агресії набагато менші ніж у попередній групі (33% та 28% відповідно). Це свідчить про те що, опір владі присутній однаково двом групам, проте реакція суттєво відмінна: у респондентів з низьким рівнем агресивності вербальні реакції набагато менші та вони рідше застосовують фізичну силу. Значні відмінності у респондентів високого і низького рівня виявлені і по аутоагресії: на неї вказують лише 8% респондентів з низьким рівнем агресивності.

Одне з завдань даного дослідження полягало у виявленні психологічних характеристик особистості курсанта, які формують відповідний рівень агресивності. Вивчалось дві групи особистісних характеристик. До першого блоку відносяться особливості темпераменту та характеру. До другого блоку характеристика включає задоволеність курсантам взаємовідносини в колективі та особливості сімейного виховання.

Для виділення основних характеристик, які впливають на рівень агресивності, використовуються кореляційний та факторний аналіз, який проводиться на основі 25 показників: екстраверсія, нейротизм, гіпертимність, застряганість, емоційність, ледантичність, тривожність, циклотимність, демонстративність, збудливість, диетимність, екзальтованість, повна чи

неповна сім'я, конфлікти з батьками, конфлікти з сиблінгами, рваність до сиблінгів, тип виховання, задоволеність спілкуванням в сім'ї задоволеність спілкуванням з друзями, задоволеність майбутньою професією, мотив вибору професії, бажання працювати за професією, кількість дітей в сім'ї

Серед властивостей характеру і темпераменту статистично значимі відмінності, при порівнянні груп високого та низького рівнів агресивності виявлені у більшості показників, які діагностувалися за методиками FPI Г. Айзенка та опитувальника К. Леонгардта. Виявлено, що низько агресивним курсантам притаманна більш висока екстраверсія, застрягаючість, циклотимність, скальзованість. Респонденти даної групи краще спілкуються з оточуючими, є більш сенситивними. Проте у них можуть проявлятися застрягаючість (впертість у досягненні мети), а також часті зміни настрою (циклотимність).

У респондентів з високим рівнем агресивності діагностовано більш високі показники по демонстративності, збудливості, нейротизму та тривожності. Демонстративізм, як бажання бути в центрі уваги, призводить до дратівливості та образи, якщо це бажання не задоволене. Емоційна реактивність і відсутність здатності до самоконтролю, наявність тривожності, як особистісної риси часто призводить до виникнення агресивних реакцій, як нападаючого так і захисного типу.

Аналіз емпіричного матеріалу проведеного дослідження дозволяє виділяти чинники, які впливають на формування агресивної поведінки особистості.

Розглянемо внутрішні чинники, такі як особливості темпераменту та характеру. Згідно отриманих даних у осіб з високим рівнем екстраверсії, які орієнтовані більше на взаємодію з оточуючим світом, діагностуються менший відсоток агресивності. Так, екстравертованих особистостей у групі низького рівня агресії зафіксовано 86% проти 66% групи високого рівня. Це можна пояснити таким чином: особи які спрямовані на оточуючих, вміють спілкуватися, задоволені взаємовідносинами, тому у них рідко виникає почуття образи, провини. Вони краще вміють володіти своїми емоціями і рідше вдаються до вербальної та фізичної агресії.

Великий вплив на агресивну поведінку вказують і акцентуації характеру. Зафіксовані прояви агресивності у осіб з гіпертиміями (66% по вибірці високого рівня агресії та 58% по вибірці низького рівня агресії), тривожним (17% високий, 11% низький), демонстративним (51% проти 6% низького рівня агресії), збудливим (43% проти 28% відповідно), типом акцентуації характеру. При цьому, збудлив, демонстративні та гіпертимії особливості схильні більше до таких видів як вербальна, фізична агресія, негативізм. А у осіб з тривожним типом акцентуації характеру зафіксовані аутоагресивні тенденції, почуття провини, образа на оточуючих.

У осіб низького рівня агресивності значно частіше зустрічаються акцентуації характеру по емотивному (25% по вибірці низького рівня проти 9% по вибірці високого рівня агресії) та дистимному типам (22% проти 11% відповідно). Це свідчить про те, що здатність до співпереживання, співчуття та емоційна чутливість знижують рівень агресивності особистості.

Серед зовнішніх чинників агресивної поведінки найбільш сильно впливає тип сімейного виховання. Так, на гіпоопіку (відсутність контролю та емоційного зв'язку) вказали 14% опитуваних високого рівня агресивності, у той же час як по групі низького рівня не зафіксовано жодної такої відповіді. Отже, відсутність теплих та теплих взаємостосунків з батьками призводить до того, що дитина вибирає захисний агресивний тип поведінки, щоб або звернути на себе увагу, або через відсутність позитивного прикладу.

Негативно впливає також і жорстокий авторитарний стиль, де до дитини можуть застосовувати фізичну силу та жорсткий контроль. По вибірці високого рівня агресивності на такий стиль виховання зафіксовано у 11% осіб, а по вибірці низького рівня агресії даний стиль відсутній. У таких сім'ях в більшості випадків батьки самі досить агресивно відносяться до дитини, що вона і переймає як еталон поведінки у своєму подальшому житті.

Одним з чинників, які впливають на рівень агресивності особистості, є наявність довірливих відносин у сім'ї. Так, на присутність демократичного виховання в сім'ї вказав кожний третій респондент груп низького рівня агресії (39%) і лише 8% респондентів групи високого рівня, отже, довірливі взаємовідносини з батьками, повага до дитини, ставлення до неї, як до рівної, поміркований контроль та схвалення її ініціативності призводять до формування осіб з низьким рівнем агресії.

Цікаві дані отримані щодо того, хто більше займався вихованням: мама, тато чи бабуся та дідусі. Згідно аналітичних концепцій [3] материнський та батьківський стиль виховання суттєво різні. Так, мати любить дитину за те, що вона просто є, та любов в більшості випадків емоційна та все дозволяюча. Батько, ж встановлює рамки дозволеності для дитини, за те якою вона, чи відповідає вона його еталонам чи ні. В ідеалі ці два види любові потрібні дитині, вони компенсують одне одного. Згідно отриманих нами даних у осіб високого рівня агресивності більше вихованням займався батько (20% проти 14% низького рівня), а у осіб з низькими показниками агресії основну роль у вихованні відіграла мати (36% проти 26% по високому рівню). Таким чином, материнський стиль виховання знижує агресивні тенденції, а батьківський, навпаки, підвищує їх. Впливає на формування агресивності і те, коли батьки не займаються вихованням, а за них виконують ці функції бабуся та дідусі. Так, у групі високого рівня агресивності на даний факт вказало на 6% осіб, а в групі низького рівня – жодної відповіді.

Згідно отриманих даних на конфлікти із батьками та сиблінгами вказували респонденти обох, і суттєвої різниці не зафіксовано. Така сама картина спостерігається і щодо почуття ревності до своїх братів чи сестер, на їх наявність вказали по 6% осіб з обох груп опитуваних. Проте, за нашими даними, на формування агресивності має значення, чи це є старша чи молодша дитина в сім'ї. Так, більшість осіб у групі низького рівня агресії були старшими дітьми в сім'ї (44%), а у групі високого рівня агресивності кожний третій респондент був молодшою дитиною (34%).

Згідно вищої гіпотези на формування агресивності, як особистої риси впливають не лише сімейні чинники, а й професійна діяльність та

задоволеність відносинами у колективі. Так, 11% у групі низького рівня агресивності вказали на незадоволеність спілкування у колективі, у той же час серед агресивних осіб таких відповідей не зафіксовано. Можливо, це можна пояснити специфікою діяльності, де є жорсткий регламентований режим та авторитарний стиль керівництва, який характерний для військових підрозділів. Особам агресивним, здатним настояти на своєму, легше адаптуватися до такої специфіки роботи.

Виявлені суттєві відмінності і у мотивації майбутньої професії. Так, низькоагресивні респонденти на основі мотиву вибору професії вказували на свідомий вибір (50%) та батьківські традиції (17%). А у осіб високого рівня агресивності основними мотивами вибору професії були випадковість (60%) та економічні умови (20%). Це свідчить про те, що особистості з низьким рівнем агресії більш свідомо підходять до вибору професії, враховують свої здібності та можливості, і в подальшому планують працювати за обраним видом діяльності: на це вказало 72% опитуваних групи низького рівня, у той же час кожен другий респондент агресивних осіб працювати за професією не збирається.

При обробці експериментальних даних застосовувався кореляційний аналіз. Існуюча процедура кореляційного аналізу дозволяла виділити ступінь значущості зв'язку, встановити міру та напрям впливу однієї з ознак (x) на результуючу ознаку (y).

Оскільки існують різні види агресивної поведінки (вербальна, фізична, непряма, дратівливість, образа, аутоагресивність), потрібно більш детально проаналізувати основні кореляційні зв'язки саме різних видів агресії. Так, найбільшу кількість зв'язків на статистично значимих рівнях $p < 0.01$ та $p < 0.05$ зафіксовано у показника «вербальної агресії» (43%). Вербальна агресія має прямі зв'язки із екстравертованістю ($r = 0.42$), та задоволеністю майбутньою професією ($r = -0.35$), що свідчить про те, що особистості з високим рівнем агресивності більш комунікабельні та в більшій мірі можуть добиватися успіхів у професійній діяльності, що у свою чергу, призводить до задоволеності професією. Окрім того, вербальна агресія має обернені зв'язки із застрягаючістю ($r = -0.41$), педантичністю ($r = -0.35$), шклюдимністю ($r = -0.39$), ексальтованістю ($r = -0.47$), тривожністю ($r = -0.45$), відсутністю конфліктів з батьками ($r = -0.48$), та сиблінгами ($r = -0.34$). Це свідчить про те, що особи із педантичними, циклотимними, ексальтованими та тривожними рисами характеру не виявляють надмірно вербальну агресію. Із зовнішніх чинників найбільше, що впливає на формування вербального типу агресії, це сімейні конфлікти: із батьком та сиблінгами.

Високу кількість зв'язків на статистично значимих рівнях виявлено по показнику «образы». Образа позитивно корелює із високим рівнем нейротизму ($r = 0.41$), емотивністю ($r = 0.34$), педантичністю ($r = 0.41$), тривожністю ($r = 0.57$ та $r = 0.76$), ексальтованістю ($r = 0.34$). Всі ці риси характеру призводять до формування образи на оточуючих та на життя, незадоволеністю собою та професією ($r = -0.25$). Показник «образы» має ще і кореляційні зв'язки із від'ємним знаком, що свідчить про те, що для демонстративних та збудливих ($r = -0.33$) осіб почуття образи нехарактерне. Образа має також обернений зв'язок із задоволеністю спілкуванням

$r = -0.57$), що діагностує незадоволеність комунікацією із найближчим оточенням осіб, які мають високі показники по об'ряі.

Подібні кореляційні зв'язки діагностуються і по шкалі «провина» (аутоагресивність). Наявність агресії проти себе, не задоволеність собою, як особистістю виявляється у осіб з високим рівнем нейротизму ($r = 0.55$), тривожності ($r = 0.72$), екзальтованості ($r = 0.34$), незадоволеністю спілкуванням ($r = 0.72$).

Підозрілість, як вид агресивної поведінки, має прямі зв'язки із циклотимністю ($r = 0.40$), екзальтованістю ($r = 0.37$), тривожністю ($r = 0.76$), та обернені з відсутністю конфліктів з батьками ($r = -0.52$), відсутністю ревнощів до сиблінгів ($r = -0.32$), задоволеністю спілкуванням з оточуючими ($r = -0.42$).

Дратівливість, як показує кореляційний аналіз, формують такі особистісні риси, як емотивність ($r = 0.32$), тривожність ($r = 0.44$), збудливість ($r = 0.32$). Із зовнішніх факторів найбільше впливають: неповажна сім'я, де виховання іде односторонньо ($r = 0.34$), незадоволеність спілкування з друзями ($r = -0.43$).

Для непрямой агресії, для якої характерно скриті агресивні напади - плітки, образливі жарти, тощо - виділені кореляційні зв'язки із високим рівнем нейротизму ($r = 0.69$), відсутністю гнотимності ($r = -0.43$) та застрягаючості ($r = -0.33$) у характері особистості.

Фізична агресія найбільш сильну кореляцію показала із високим рівнем нейротизму ($r = 0.62$) та дистимністю ($r = 0.40$). Це свідчить про те, що особи із такими рисами характеру не здатні до контролю власних емоційних реакцій.

Висновки. Виділено два рівні агресивності: високий (49%) та низький (51%). Високий рівень агресивності поділяється на два типи: агресія, спрямована на інших, та агресія спрямована на себе (аутоагресія). У осіб (43%), у яких агресія спрямована на інших, відзначається наступні складові: вербальна агресія, фізична агресія та негативізм; у осіб агресія, яких спрямована на себе (34%), відзначається почуття провини та образи оточуючих. Для низького рівня агресивності найбільшим показником є негативізм, як основна форма реакції на вплив оточуючого світу.

При статичному аналізі значимі відмінності виявлені серед властивостей характеру та темпераменту: низькоагресивним курсантам притаманна більш висока екстраверсія, застрягаючість, циклотимність, екзальтованість. Респонденти даної групи краще спілкуються з оточуючими, є більш сенситивними. Проте у них можуть проявлятися застрягаючість (впертість у досягненні мети), а також часті зміни настрою (циклотимність).

У респондентів з високим рівнем агресивності діагностовано більш високі показники по демонстративності, збудливості, нейротизму та тривожності. Демонстратизм, як бажання бути в центрі уваги призводить до дратівливості та образи, якщо це бажання не задоволене.

Серед зовнішніх чинників агресивної поведінки найбільш сильно впливає тип сімейного виховання: для високого рівня агресивності більш характерний жорсткий авторитарний стиль виховання та гіпоопіка, для низького рівня демократичний стиль виховання, при цьому у осіб з високим рівнем

агресивності вихованням займався здебільшого батько, у осіб з низьким рівнем – мати.

Виявлено також суттєві відмінності у мотивації професійної діяльності: низькоагресивні респонденти основним мотивом вибору професії вказували свідомий вибір та батьківські традиції, а у осіб високого рівня це було випадковість та емоційні умови.

Література

1. Оклендер В. Озна в мир ребенка. Руководство по детской психотерапии. М.: Класс, 1997.
2. Райгородський Д.Я. Практическая психодиагностика – Сахара: Издательство Дом "Бахрах", 1998. – 627 с.
3. Phaner S. Slownik psychoanalizy. - Gdansk Ganski wydawnictwo psychologiczne, 1996. – 324 s.

В статті отражено изучение влияния психологических факторов, как внешних, так и внутренних, на формирование агрессивного поведения личности. Рассмотрено, как разделяются виды агрессивности у респондентов с высоким и низким уровнем агрессии. Выявлена психологическая характеристика личности курсанта, которая формирует соответствующий уровень агрессивности.

Ключевые слова. Агресивність, аутоагресивність, подразливість, рівень агресивності, респондент, курсант, конфлікт.

The study of influence of psychological factors, both external and internal is reflected in the article, on forming of aggressive conduct of personality. It is considered, as types of aggressiveness are divided at respondents with the high and low level of aggression. Exposure psychological description personality of student, which forms the proper level of aggressiveness.

Keywords. Aggressiveness, crabbiness, level of aggressiveness, respondent, student, conflict.

A. Fidelity

ЕВОЛЮЦІЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ЗАСУДЖЕНИХ ЯК ОСНОВА ЇХ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАДАПТАЦІЇ

Постановка проблеми. Протягом багатьох років залишається відкритим питання про обумовлення злочинної поведінки, про чинники, які є причиною повернення до злочинності після відбуття покарання в місцях позбавлення волі, триває дискусія про ресоціалізацію в ізоляції та на свободі.

Минуле двадцять століття стало віком великого відродження світової і польської пенитенції. На жаль цей безсумнівний прогрес не тільки не зменшив кількість колишніх ув'язнених, які знову повертаються до злочинності але і не сприяв зменшенню кількості вчинених злочинів особами, які ще не досвідчили